

Danijela Marot-Kiš

(NE)STABILNOST IDENTITETA: REPREZENTACIJE JASTVA U NOVELI BRADA JANKA POLIĆA KAMOVA

dr. sc. Danijela Marot-Kiš, Filozofski fakultet, Rijeka, prethodno priopćenje

UDK 821.163.42.09 Polić Kamov, J.-32

U fokusu rada nalazi se Kamovljeva novela Brada, analizirana s pozicija teze o stabilnosti kao temelju pojedinačne individualnosti, odnosno jamstvu prepoznatljivosti osobnoga identiteta. Polazeći od definicije unutrašnje okoline kao preteče jastva, nastoje se otkriti temelji pojedinačne osobnosti kroz relacije spram različitih (mahom izvanjskih, materijalnih) reprezentacija jastva. Pritom se proučava odnos materijalnih manifestacija osobnosti koje mogu postati privremenim sidrištem identiteta spram unutrašnje okoline, koja djeluje kao moment stabilnosti u procesu pozicioniranja u svijetu. Kognitivistička teza o tjelesnim korijenima individualne perspektive, izvedena iz empirističkih premisa sebstva i osobnoga identiteta, dovodi se u vezu s promjenjivošću osobnoga karaktera uzrokovanom nestabilnostima materijalnih oznaka identiteta. Opisanom usporedbom nastoji se otkriti i opisati suodnos stabilnih i promjenjivih činilaca, koji je ključan za proces funkcioniranja osobnoga identiteta.

Ključne riječi: Janko Polić Kamov; identitet; sebstvo; karakter; stabilnost

1. Identitet, jastvo, osobnost

U suvremenoj kulturnoj i književnoj teoriji pojam identiteta ili – bolje rečeno – pitanje *što je identitet?* zauzima važno mjesto: raspravlja se o korijenima i porijeklu identiteta, njegovoj povezanosti sa srodnim pojmovima *jastva* i *osobnosti* te vrstama identiteta (kolektivni, društveni, pojedinačni...) i njihovoj ulozi u konstrukciji čovjekova položaja u svijetu. Identitet se veže uz pojmove razlike i istovjetnosti, odnosno proučava se u okvirima binarnih opozicija koje generiraju kontekst različitosti (pojedinaac – društvo, tijelo – um, unutrašnje – vanjsko i tako dalje). Van Dijk (2006: 160) definira identitet kao osobni i društveni konstrukt, odnosno mentalnu predodžbu. Njegovo tumačenje, razrađeno u okvirima teorije ideologija, smješta identitet u okvire društvene interakcije, naglašavajući kako je dio naših predodžbi o sebi izveden iz načina na koji

nas drugi vide, određuju i prema nama se ponašaju. Identitet je u tom smislu svojevrsna povratna informacija – refleksija načina na koji nas doživljava naše okruženje. Navedena teza tvorbu identiteta u njezinu stalnom trajanju predstavlja kao proces tijekom kojega pojedinac interpretira reakcije okoline na iskazivanje vlastitoga jastva, odnosno ističe socijalnu dimenziju osobnih mentalnih predodžbi kao ukupnosti iskustva izrasloga iz interakcije s (materijalnom, socijalnom, prirodnom) okolinom. Slično o identitetu piše i Agamben (2010: 68), ističući kako je upravo žudnja za tuđim priznanjem neodvojiv dio ljudskoga bića, pri čemu nije riječ tek o zadovoljstvu ili samoljublju, već o činjenici da se čovjek kao osoba može ostvariti jedino tuđim priznanjem. Čovjekova nastojanja da bude prihvaćen od društva, što će ga definirati kao ljudsko biće, podudaraju se s njegovom borbom za osobnost, iz čega proizlazi da je osobnost također društveni konstrukt, to jest rezultat društvene afirmacije pojedinca. Uspoređujući situaciju poimanja identiteta (kroz odnos društvenog i osobnog) do sredine 19. stoljeća i nakon toga, Agamben uočava obrat kroz koji je ovaj pojam prošao u navedenom razdoblju postavši, kako ga on naziva, identitetom bez osobe (2010: 76). Naime društvo kao generator osobnoga priznanja, a zatim i identifikacije pojedinca, zamijenjeno je u okolnostima suvremene tehnologije skupom bioloških činjenica¹ neovisnih o osobnoj volji, koje postaju garancijom i prepoznavanja i priznanja². Identitet sveden na biološke osnove postojanja, a zatim i različitosti pojedinačne egzistencije, svraća pozornost na tjelesnu dimenziju čovjekova pozicioniranja spram svijeta. Opisani dualizam svojstven pojmu identiteta, a vidljiv u opoziciji socioloških i bioloških odrednica čovjekova postojanja³, razaznaje se i u kognitivističkom tumačenju identiteta. Razlika je ipak zamjetna: Agamben biološke osnove identiteta svodi na biometrijske metode prepoznavanja tvrdeći kako „identitet više nije funkcija društvene ‘osobe’ i njezina priznanja, nego bioloških podataka koji s društvenom ‘osobom’ nisu (...) ni u kakvu odnosu. Čovjek je skinuo obrazinu na kojoj se stoljećima temeljila njegova prepoznatljivost, te svoj identitet predao nečemu što mu pripada intimno i ekskluzivno, ali s čime se ni na koji način ne može poistovjetiti” (2010: 73). Damasio (2005: 29) pak u kontekstu kognitivističke, odnosno neuroznanstvene perspektive, biološki utemeljen pojam identiteta smješta u okvire raslojavanja ljudske svijesti na dvije osnovne razine: *temeljnu* i *proširenu svijest*. Temeljna svijest jednostavna je biološka pojava koja čovjeka stavlja u kontinuitet s ostalim živim

¹ Agamben govori o postupcima biometrijske i biološke identifikacije: arhivama DNK građana, mikročipovima s identifikacijskim elementima poput otisaka prstiju i numeričkih fotografija (2010: 75–76).

² U prijevodu Agambenova djela upozorava se na dvostruko značenje talijanskog izraza *riconoscimento*: on može označavati *priznanje* i *prepoznavanje*, pri čemu prevoditelj sposobnost priznavanja pridaje čovjeku, a sposobnost prepoznavanja stroju (2010: 68). Priznavanje bi u tom smislu uključivalo širi kontekst procjenjivanja, pridavanja vrijednosti, određivanja statusa, etičkih vrijednosti, sposobnosti itd. kao elemenata identifikacije, dok se prepoznavanje tiče isključivo utvrđivanja bioloških podataka svojstvenih određenoj osobi.

³ Dualističku perspektivu identiteta utemeljenu na *opoziciji* sociološkoga i biološkoga skloniji smo zamijeniti idejom *istovremenosti*: identitet se naime ne formira u isključivosti ili srazu navedenih premisa, već u kontekstu njihove povezanosti i međusobna utjecaja.

bićima i predstavlja osnovni osjet sebe⁴, dok proširena svijest ima više razina i stupnjeva i omogućuje organizmu razrađen osjet samoga sebe (identitet i osobnost) te smješta osobu svjesnu vlastite prošlosti i budućnosti i s jasnom spoznajom o okolnom svijetu u određenu točku individualnoga povijesnog vremena. Opisane vrste svijesti generiraju dvije vrste jastva. *Temeljno ja* se aktivira zahvaljujući bilo čemu što iz okoline mozga ulazi u osjetilne sklopove ili bilo čemu što se priziva iz osjetilnih, motoričkih ili autonomnih mozgovnih skladišta pamćenja. *Autobiografsko ja* temelji se na autobiografskom pamćenju, koje se neprekidno povećava tijekom života, a sastoji se od implicitnoga pamćenja brojnih slučajeva individualnog iskustva iz prošlosti i predmnijevane budućnosti (Damasio 2005: 174). *Autobiografsko ja* prema tome je temelj identiteta kao konstrukta sačinjenog od prošlih događaja i iskustava na temelju kojih smo u stanju sačinjavati kontrafaktičke projekcije budućnosti, ali i djelovati i prilagođavati se u promjenjivoj okolini sadašnjega vremena. Kognitivističko tumačenje jastva izraslo je iz empirizma⁵, koji identitet u kontekstu vremenskog kontinuiteta veže uz pojam osobe kao misaonoga inteligentnog bića „koje ima razbor i refleksiju, te može osvijestiti sebe kao sebe, kao istovjetnu stvar u različitim vremenima i na različitim mjestima” (Locke 2007: 325). Upravo je za takav način korištenja minulih iskustava utemeljenih na interakciji s okruženjem specifično obilježje fleksibilne stabilnosti: naše je temeljno ja stabilno (iako prolaznoga karaktera) i upravo je ta stabilnost ono što omogućuje stalnu prilagodbu i proširivanje autobiografskoga ja.

⁴ Temeljnoj svijesti kao osnovnom osjetu sebe korelira *iskustvo samoga sebe* kako ga, prema analizi Barbare Skarga o utjecaju egologije na autonomiju ljudske subjektivnosti, tumači Patrycjusz Pająk (2007: 64): „uz paradoksalni proces poznavanja subjekta, jer negira ja, postoji i iskustvo samoga sebe, pojava koja je temeljna za postojanje ljudi, prvotna i nemoguće ju je teorijski objasniti. To iskustvo posebno jača u trenucima boli, beznađa, straha, a zatim i osjećaja koji imaju svoj izvor u individualnosti.”

⁵ Na empirističkim temeljima kognitivizam gradi i tezu o otjelovljenosti ljudskoga mišljenja, odnosno o važnoj ulozi koju tijelo igra u izgradnji osobnoga identiteta. Govoreći o osobnom identitetu koji se ostvaruje kroz istovjetnost *supstancije, čovjeka i osobe*, Locke tako naglašava kako mišljenje/razum nisu jedine pretpostavke *ideje o čovjeku*, već je neizostavna i ideja o tijelu „oblikovanom na takav i takav način (...), pa ako je to ideja o čovjeku, onda to isto sukcesivno tijelo koje se ne mijenja u cijelosti odjednom mora, kao i taj isti nematerijalni duh, sudjelovati u tvorbi istovjetnog čovjeka.” (Locke 2007: 325). U Lockeovoj filozofiji svoje temelje pronalazi i Damasiovo razlikovanje temeljnoga i autobiografskoga ja, odnosno temeljne i proširene svijesti. *Temeljno ja* kao odraz trenutnog osjećaja sebe u Lockeja se naziva *sebstvom*: „Kada mi gledamo, slušamo, njušimo, kušamo, osjećamo, promišljamo ili želimo bilo što, mi znamo da to činimo. Tako je to uvijek s obzirom na naše trenutne osjete i opažaje, i na taj način svatko je sebi ono što on naziva svojim sebstvom.” (Locke 2007: 325) *Autobiografsko ja*, prepoznatljivo u sposobnosti pojedinca da temeljni osjećaj sebe i doživljaj stvarnosti poveže s prošlim zbivanjima i projekcijom budućih, Locke pak označava pojmom *sebstva* kao temeljem osobnog identiteta: „Jer, budući da svjesnost uvijek prati mišljenje, te jest ono što svakoga čini onim što on naziva *sebstvom*, pa na taj način određuje samoga sebe naspram svih drugih mislećih bića, upravo je to ono jedino u čemu se sastoji osobni identitet (...) I onoliko koliko se ta svjesnost može protegnuti unatrag na bilo koju prošlu radnju ili misao, toliko se proteže i identitet te *osobe*...” (Locke 2007: 325).

2. Stabilnost i promjenjivost: kako se mijenjamo, a pritom ostajemo isti

Vratimo li pojam jastva (kao svojevrsne osnove identifikacijskoga procesa) u okvire transcendentalne filozofije, doći ćemo do zaključka da ono i ne može postojati prije onog akta kojim mišljenje sebi samome postaje objektom. Dakle ono što općenito nazivamo sviješću odvija se u predodžbama objekata i u mijeni tih predodžbi odražava identitet: ako se čovjek i u potpunosti prepusti nehotičnoj sukcesiji predodžbi, one će se ipak – ma kako raznolike bile – pokazati kao pripadne jednom identičnom subjektu (Schelling 1986: 46). U navedenoj je tezi sadržana misao o identitetu kao varirajućem sustavu mentalnih predodžbi koji usprkos stalnoj mijeni predstavlja garanciju stabilnosti pojedinca. Jastvo tako istovremeno predstavlja stabilan temelj na kojem se gradi identitet osobe, ono je svojevrsna biološka osnova iz koje izrasta socijalna dimenzija osobnoga predstavljanja, ali mu je svojstvena i prilagodljivost mijenama čovjekova okruženja. Damasio (2005: 136) ističe taj odnos stabilnosti (koja ne podrazumijeva nepromjenjivost) i fleksibilnosti kao osnovni preduvjet prepoznatljivosti pojedinačnoga bića koje se „tijekom vremena neprekidno polagano mijenja no, nekako uspijeva ostati isto”. Jastvo, tvrdi Damasio, „mora posjedovati značajan stupanj strukturne invarijantnosti da bi moglo održati kontinuitet referencije tijekom duljih vremenskih razdoblja. (...) Stabilnost mora postojati kad stupate u odnos s raznolikim objektima u prostoru ili kad konzistentno emocionalno reagirate na određen način na određene situacije. Stabilnost je također tu na razini složenih ideja. (...) Promijenili su se sadržaji moga uma... ali moje ‘ja’ nije se promijenilo”. To što ljudskome umu daje os i garantira pojedinačnome biću da unatoč svim prilagodbama uvijek ostane isto jest ono što kognitivna znanost naziva unutrašnjom okolinom (Damasio 2005: 137), a ona nije ništa drugo do biološkoga temelja postojanja⁶, onoga koje funkcionira unutar granica našega organizma. Možda se upravo tu nalazi odgovor na Agambenovu kritiku identiteta bez osobe kao nedruštvenoga identiteta: biološki temelj pojedinačne prepoznatljivosti nije lišen socijalne dimenzije, on je možda tek činitelj stabilnosti (prepoznatljivosti) ispod društvenim priznanjem uvjetovane i određene obazine.

3. Metonimijska utočišta identiteta

Fauconnier i Turner (2002: 249) u središte ljudskoga razumijevanja karaktera također stavljaju pojam stabilnosti bez obzira na različitost okruženja u kojima se on može nalaziti te ističu kako su identitet i karakter ključni aspekti našega načina mišljenja. Karakter je iz navedene perspektive element prepoznatljivosti identiteta, segment koji jamči njegovu stabilnost u nizu mogućih okvira (*frames*)⁷. Upravo je

⁶ Paul Ricoeur u *Soi-même comme un autre* (1990) taj odnos stabilnosti i promjenjivosti tumači kroz odnos *idem* (istost) i *ipse* (istovjetnost): *ipse* predstavlja promjenjivost osobe, dok je *idem* ono što osobu čini istom u kontekstu mijena.

⁷ Pojam okvir (*frame*) preuzet je od Fauconniera i Turnera (2002) i koristi se u ponešto izmijenjenu značenju socijalne, materijalne i prirodne okoline kroz koju karakter prolazi. Okvir je zapravo sustav zadanih okolnosti i vrijednosti, promjenjiva pozadina koja ističe prepoznatljive osobine karaktera i na taj način

promjena okvira ono što omogućuje prepoznatljivost karaktera i identiteta: tek premještanje kroz različite situacije omogućuje stvaranje kompresija i dubljih uvida u nečiji karakter; drugim riječima, promjena je ono što omogućuje stabilnost.

U Kamovljevoj noveli *Brada* pojam se identiteta na različite načine stavlja na kušnju: propituje se njegova stabilnost s obzirom na promjenu izgleda, prostornoga okruženja ili pak potrebu socijalne afirmacije. Materijalne oznake (brada i naočale) postaju motivatorima karakternih promjena, odnosno privremenim utočištem identiteta u uzajamnom odnosu osobe spram okruženja i okruženja spram osobe. Karakter pritom doživljava stanovitu transformaciju: mijenjaju se, djelomično ili u potpunosti, okviri njegova djelovanja i realizacije, a kao posljedica nastaju različiti efekti začudnosti u pojedinca kao i njegove okoline, i to od odobravanja preko nezadovoljstva i frustracije pa sve do straha i stida, odnosno žudnje za ekstremnim emocijama. Kroz analizu novele pokušat će se povezati teza o žudnji za društvenim priznanjem kao osnovi ljudskoga identiteta s kognitivistički orijentiranom teorijom o biološkim temeljima jastva, iz kojega se formira autobiografsko ja.

Središnji lik novele *Brada* bezimen je. Odsustvo osobnoga imena prvi je uočljiv znak nepouzdanosti vanjskih oznaka kao mogućih sidrišta u identifikacijskom procesu – bezimeno „ja” karakter je bez označenoga, pa stoga skup obilježja koji će garantirati njegovu prepoznatljivost moramo neprekidno iznova iščitavati. U prepoznatljivom osobnom imenu lika sažeta su značenja vezana uz njegov karakter, zbog čega ono funkcionira kao polazišna identifikacijska oznaka; čitatelj lišen takve informacije prisiljen je na svojevrsnu rekonstrukciju identiteta, i to postupkom prepričavanja. Na taj način sustav označenoga, iz kojega proizlazi identitet lika, postaje podjednako vlasništvom recipijenta kao i karaktera samoga (ili pak autorskih intencija). Zatajeno ime tako sugerira varijabilnost identitetskih oznaka proizašlih iz konteksta socijalne/čitateljske interakcije.

Funkciju sidrišta identiteta u noveli preuzima druga metonimijska oznaka – brada⁸, čime se propituje mogućnost zasnovanosti karaktera na materijalnoj, odnosno tjelesnoj formi prepoznatljivosti u kontekstu njegova funkcioniranja u različitim okvirima, a da pritom nije ugrožen njegov kontinuitet ili referencija.

„Obrijao sam bradu. Do tada sam naime imao bradu gustu, zašiljenu, crvenkastu. Zašto sam obrijao bradu?” (Polić Kamov 1956: 337).

Uvodnom rečenicom novele određena je metonimijska oznaka kojom ćemo se služiti u identifikaciji lika te je istovremeno naznačena i promjena, odnosno transformacija kao ključni moment u procesu propitivanja stabilnosti identiteta s obzirom na varijabilnost okvira. Moment nestabilnosti karaktera istaknut je na samome početku:

generira identitete (ako prihvatimo svojevrsnu formulu prema kojoj je identitet proizvod premještanja karaktera kroz velik broj okvira).

⁸ Brada je u istoimenoj noveli metonimija (sinegdoha) tjelesnosti, oznaka promjenjivosti ljudskoga tijela.

„Naša duša nije ekonomija i znanost; ona je literatura, jer je vrlo elastična, slučajna, ekscentrična, originalna. Jedan je individuum živio godine i godine uredno, pošteno, solidno; najedanput plane i ubije; ili plane i siluje; ili opet plane i orobi.” (Polić Kamov 1956: 337).

Pojam duše koji Kamov koristi kao oznaku individualne prepoznatljivosti sinonim je jastva, temelja autobiografskoga ja. Usporedba toga temelja ljudske osobnosti s literaturom koja – za razliku od pouzdanosti i provjerljivosti znanstvenih postulata – podrazumijeva prostor mašte i mogućnosti, proizvodi tezu o nestabilnosti karaktera, a zatim i osobnoga identiteta. Karakterne promjene o kojima Kamov govori mogu se objasniti iz perspektive odnosa osobe i obrazine kako ga tumači Agamben. Uz osobu pritom vežemo pojmove karaktera i temeljnoga ja, dok se obrazina tiče konteksta društvene prilagodbe; iz interakcije ovih razina čovjekova postojanja nastaje autobiografsko ja, koje tijekom života doživljava stalne prilagodbe. Osoba u različitim okvirima ostaje ista, dok se njezina obrazina može mijenjati. U Kamovljevoj noveli opisanu promjenu prepoznatljivosti karaktera (u prethodnom citatu, ali i kod središnjega lika, koji doživljava transformaciju nakon promjene vanjskoga izgleda, odnosno brijanja brade) Agamben opisuje kao borbu za priznanje⁹, koja se podudara s borbom za obrazinu „... a ta se obrazina poklapa s ‘osobnošću’ što je društvo priznaje svakom pojedincu (ili s ‘likom’ u [personaggio] u koji ga pretvara, uz njegovu ponekad suzdržanu pomoć).” (Agamben 2010: 69). Temeljno ja vezano uz biološke osnove postojanja i uvijek isključivo doživljaj sadašnjega trenutka ne doživljava promjene i garancija je stabilnosti, no obrazina – rezultat prilagodbe¹⁰ – ovisi o priznanju okoline i pod njezinim utjecajem može doživljavati preobrazbe.

Kamovljeva argumentacija sažeta je u pretpostavci o nepostojanosti karaktera, čije promjene može motivirati i neznatna promjena okvira, pa tako i gubitak materijalne oznake vezane uz osobni izgled. Uz vanjski izgled veže se dakle osobnost pojedinca, čiji sustav prepoznatljivosti proizlazi prvenstveno iz reakcija socijalne okoline:

„...davahu mi više godina, no sam uistinu imao. (...) Jednom riječi: djevojke se za mene nisu otimale; imao sam svoj mir. (...) Ali, ali! Nisam ni dražio ni razdraživao, ali sam svejedno izazivao. Onako suh, visok, obrašten dugom i suhom bradom, (...) nisam nikako mogao proći neopažen. (...) Ali ovo, što

⁹ Borbu za priznanje kognitivna teorija tumači kroz pojam *metapercepcije*, u kojemu je sadržana teza o uvjetovanosti osobne percepcije (doživljaja sebe) percepcijom drugih. Usprkos nastojanjima da se razlikuje *potreba za značenjem* od *potrebe za pripadnošću* (socijalnoj grupi) i poistovjećivanjem s drugima, upravo socijalna afilijacija postaje temeljem proizvodnje značenja. Naime pripadnost društvenim grupama i poistovjećivanje/povezivanje s drugim ljudima ne samo da postaje izvorom procesa označavanja već odrazi naše osobnosti u reakcijama drugih igraju ključnu ulogu u formiranju identiteta; drugim riječima: upravo u procesu društvene usporedbe možemo procjenjivati sebe i kroz tu procjenu izgraditi poimanje vlastitoga identiteta. (Moskowitz 2005: 334)

¹⁰ Iz opisanoga dvojtva izniče i problematika moralnoga ustrojstva osobe, koje Agamben (2010: 70) ovako tumači: „... moralna se osoba konstituirala pristajanjem uz društvenu obrazinu, ali i stanovitim odmakom od nje: bez ostatka je prihvaća, ali istodobno se od nje gotovo neprimjetno distancira.”

sam među svijetom zauzimao tako u oči udarajući, smješkanja, gurkanja i neslanih primjedbi vrijedan položaj, učini, te sam ja gubeći mir na ulici stjecao spokojnost u sobi." (Polić Kamov 1956: 338).

Začudan izgled motiviran dugačkom bradom, koju prate tjelesna postura, izraz lica, stav i ponašanje neobični za mladoga čovjeka polazište su za negativne reakcije okoline; Kamovljev lik ne doživljava priznanje društva u neposrednom okruženju i zbog toga ostaje (društveno) neostvaren. S obzirom na to da izgledom, a ni ponašanjem ne udovoljava zahtjevima ili pak očekivanjima okoline, ta mu ista okolina ne priznaje pravo na osobnost i sasvim ga očito lišava prava na razliku. Osobnost (persona) koju društvo od njega traži temelji se upravo na promjeni vanjskoga izgleda kao inicijalnoga generatora socijalne procjene podobnosti. No proces društvenoga identificiranja ovdje se ne podudara sa samoprocjenom pojedinca iako se upravo on pokazuje generatorom njegova povratnog odnosa spram okoline:

„Ja sam reagirao: prezir i hladnoća stade odražavati svu okolinu koja je tako bez srca i opet s mnogo osjećanja izvrgavala ruglu – mene. (...) Tako je moj odnos prema svijetu uopće (...) bio sav u mojoj bradi i očalama. Ljudi su prema tome mene prosuđivali i cijenili, i ja sam prema tome prosuđivao i cijenio – ljude." (Polić Kamov 1956: 339).

Odsustvo društvene afirmacije rezultira s jedne strane zrcaljenjem prezira spram okoline te povlačenjem u vlastiti, potrebe za interakcijom lišen svijet: „Među ljudima sam smiješan, a šta će meni ljudi? Živim sam o sebi i o svom radu, za sebe i za svoj rad." (Polić Kamov 1956: 338), no s druge strane nedodirnutom ostavlja svijest o pogrešnoj procjeni okoline, lažnom utisku koji njegov izgled proizvodi („držahu me za nešto, što nisam bio" Poliće Kamov 1956: 338). Kamovljev lik mijenjanjem osobnoga izgleda ne prilagođava sebe okolini – svjestan je naime lažnosti vlastita odraza u percepciji drugih – već okolinu prilagođava sebi, a kao rezultat te prilagodbe mijenjaju se i njegove navike. Njegove su reakcije isprva uvjetovane suzdržanim stavom socijalnog okruženja; promjenom izgleda taj je stav zamijenjen naklonošću i oduševljenjem, što naposljetku otkriva i njegovo zatomljeno, prigušeno, ali uvijek svjesno ja. Brijanjem brade nije naime nastalo novo ja, već se pokazalo jedno već postojeće, skriveno iza društveno neprihvaćene obrazine. Želja za razotkrivanjem toga ja, potaknuta nelagodom u društvu, bila je motivator promjene izgleda, a zatim i re-identifikacije. Obrazlažući svoju odluku da obrije bradu željom za mirom i nesmetanim radom („Ali ja sam bio svega sit. Odlazio sam na nauke i poželio potpuni mir." Poliće Kamov 1956: 340), Kamovljev lik naoko podilazi pritiscima okoline i preuzima obrazinu koja će mu garantirati priznanje i odobravanje; on zapravo masku koja je sugerirala njegovu suzdržanost, ozbiljnost i odbojnost zamjenjuje drugom, društveno prihvatljivom i bližom njegovu temeljnom osjećaju sebe, što mu naposljetku i donosi blagonaklon odnos osoba iz neposredne blizine. Obrat koji se dogodio zamjenom obrazina materijaliziranih metonimijskim oznakama brade i naočala upućuje na podložnost identiteta i autobiografskoga ja mijenama uzrokovanim društvenom prilagodbom, ali i

na stabilnost temeljnoga osjećaja sebe kao osnove karaktera pojedinca. Naime promjena kroz koju prolazi Kamovljev lik sugerira odvijanje prepoznatljivoga obrasca koji počinje nezadovoljstvom uzrokovanim negativnim reakcijama okoline te se nastavlja pristajanjem uz društveno prihvaćenu obrazinu. Promjena materijalnih oznaka prepoznatljivosti proizvela je preobrazbu u ponašanju pojedinca, no – iako se tako može činiti – osoba se nije nužno karakternom promijenila.

Kamovljev lik isprva bježi od društva i zazire od njega, prezire sve oblike socijalne interakcije i traži mir pronalazeći utočište u znanstvenom radu. Potragom za mirom on obrazlaže odluku o promjeni izgleda, očekujući da će mu ona donijeti usredotočenost na rad i studije. No njegova je argumentacija upitna: želi li on odmak od društva jer nezadovoljan nasrtljivošću njegovih negativnih reakcija traži mir ili je pak u potrazi za odobravanjem svjestan da obrazina koju pokazuje okolini zapravo nije – on? U prilog tezi o traženju obrazine koja će bolje odgovarati njegovu samopoimanju (a ne samo poimanjima okoline) govore i navodi u kojima se nazire nezadovoljstvo vlastitom predstavom osobnosti: „držahu me za nešto, što nisam bio” (Polić Kamov 1956: 338); „Ja nijesam bio normalan.” (Polić Kamov 1956: 340). Nezadovoljstvo nepriznavanjem okoline može se u tom smislu tumačiti tek kao odraz žudnje za pronalaženjem vlastitoga identiteta koji će pristajati temeljnom doživljaju sebe. Tako Kamovljev lik zapravo traži obrazinu koja će poslužiti kao spona između vlastita osjećaja neostvarenosti i neprilagođenosti te pritajene žudnje za društvenim priznanjem. Neurokognitivnim rječnikom: promijenili su se sadržaji njegova uma (što uključuje i promjenu emocionalnoga odnosa spram okoline), no njegovo „ja” nije se promijenilo. O tome govori činjenica da on sebe, iako u izmijenjenim emocionalnim okolnostima, još uvijek doživljava kao izdvojenu jedinku u određenom odnosu spram svijeta što je okružuje, svjestan je promjene koju je doživio i razlikuje svoje „ja” od utjecaja okoline čak i onda kada istu tu okolinu smatra ključnom za svoje transformacije. Taj temeljni osjećaj sebe – biološki utemeljen – predstavlja moment invarijantnosti naspram promjena koje tijekom izgradnje autobiografskoga ja možemo doživjeti. Da je toga svjestan i Kamov, vidljivo je u završnici novele *Brada*, koja pred njegov lik postavlja dilemu podržanu sviješću o utjecaju okoline na iskaze osobnoga identiteta, a sadržanu u propitivanju promjenjivosti vlastitoga identiteta i karaktera, ali i viđenja drugih kao pravoga utočišta osobnoga poimanja. Tako novelu *Brada* Kamov završava dopunom početne teze o nestabilnosti karaktera pitanjem nisu li temelji našega samopoimanja zapravo – izvan nas:

„Bih li tad mogao priznati, da je moj ja u obrijanoj ili obraštenoj bradi i da svi individualizmi sjede na dvjema stolicama i zato su vrlo riskantni i vratolomni. Oni vazda stoje na nečemu, što je izvan njih; i ako se ovo nešto pomakne, onda oni i opet padnu na nešto, što je izvan njih...” (Polić Kamov 1956: 345)

Završetak novele zaokružuje početnu tezu o materijalnim obilježjima kao generatorima društvene procjene identiteta i karaktera pojedinca zaključkom o individualitetu koji se uvijek ostvaruje u ovisnosti o izvanjskim motivacijama. Motivacije koje proizlaze iz raznovrsnih poticaja društvene okoline (okvira) uzrokovale su promjene u karakteru pojedinca na razini emocionalnih reakcija:

„Onda bih se možda zamislio u to; gdje je moj ja – u ozbiljnosti ili obijesti, cinizmu ili temperamentnosti, posmijehu ili preziru, ljubavi ili hladnoći?” (Polić Kamov 1956: 345).

4. Autobiografsko ja i individualizam

„Ja” o kojemu Kamov govori iz perspektive lika svoje novele jest autobiografsko ja iz kojega se razvija identitet pojedinca kao zbir prošlih i sadašnjih iskustava dobivenih kroz povratne informacije različitih socijalnih okvira. Podložnost toga „ja” promjenama izazvanim utjecajima okvira Kamov nadalje povezuje s pojmom *individualizma* smještajući njegovu prepoznatljivost isključivo u područje „izvan njega”, čime potvrđuje svoju tezu o društvenoj uvjetovanosti identiteta. Zaključak koji Kamov izvodi moguće je dovesti u vezu s filozofskim tumačenjem pojma „ja” kao izraza individualiteta: „Kant u svojoj Antropologiji nalazi da je čudnovato što se djetetu, čim ono o sebi samome počne govoriti *ja*, otvara, čini se, nov svijet. Uistinu je to veoma prirodno; to je intelektualni svijet koji mu se otvara, jer što samome sebi može kazati *ja*, uzdiže se upravo time nad objektivni svijet i stupa iz tuđeg zora u svoj vlastiti... Upravo se iz toga vidi da u pojmu *ja* leži nešto više nego sam izraz *individualiteta*, da je to akt samosvijesti uopće s kojim, na svaki način, istodobno mora nastupiti svijest o individualitetu, ali koji sam ne sadržava ništa individualno.” (Schelling 1986: 53). I dok kognitivizam prepoznatljivost „ja” svakoga pojedinca u različitim (socijalnim) okvirima, pa tako i s različitim materijalnim obilježjima, povezuje sa stabilnošću temeljne svijesti, empirizam istu (ne) prepoznatljivost vezuje uz tumačenje pojmova *ja* i *osoba*. Locke (2007: 333) tako tvrdi, a upravo ta misao dijelom objašnjava Kamovljevu argumentaciju jastva i osobnoga identiteta u noveli *Brada*, kako se „za *ja* olako pretpostavlja da označava istu osobu (...) ukoliko je moguće da isti čovjek ima zasebne međusobno nepovezane svjesnosti u različitim vremenima, onda je nesumnjivo da će isti čovjek u različitim vremenima biti različita osoba...” Kamov je naime osobni identitet, a zatim i karakter svojega lika zasnovao na reakcijama okoline proizašlim iz procjene njegova izgleda, propitujući zatim stabilnost identiteta s obzirom na vanjsku uvjetovanost njegovih obilježja. Kamovljevi likovi su svjesni svojega *ja* kao posebnosti koja ga izdiže nad okolnim svijetom na razini temeljne svijesti o sebi (temeljno *ja*), no nepouzdanost obilježja toga „ja”, koja pripadaju socijalnoj nadgradnji, onemogućuju mu uzmak iz tuđega zora, u kojemu ostaje zarobljen:

„Jao si ga od pada (...) bijednim individuima, koji moraju osjetiti bol na onome mjestu, za koje se od stida ne smiju ni počešati i koje ne mogu vidjeti onako, kako to vide drugi... (Polić Kamov 1956: 345)

Vratimo li međutim pojam identiteta u empiristički postavljene okvire svjesnosti, koja bi dakle odgovarala kognitivističkom tumačenju *temeljnoga ja* („...nemoguće je ne zasnovati osobni identitet na bilo čemu drugome osim na svjesnosti, ili pak dospjeti išta dalje od onoga dokle ona doseže.” (Locke 2007: 333), moguće je njegovo shvaćanje

lišeno socijalne uvjetovanosti, koju je tada moguće protumačiti tek kao pitanje nadgradnje. Riskantnost, odnosno dvojnost individualizama o kojoj Kamov govori u zaključku novele *Brada* ostvaruje se u suradnji empiristički shvaćenoga pojma svjesnosti kao osnove osobnoga identiteta te žudnje za priznanjem, iz koje proizlazi i nastojanje pojedinca da pristane uz obrazinu koja će mu osigurati željenu društvenu ulogu, a zatim i identitet.

5. Zaključak

Možemo naposljetku vraćanjem na Kamovljevu dvojbu „gdje je moj ja...?” (1956: 345) ponovo formulirati pitanje kojim započinje i završava njegova novela *Brada*: što čini identitet pojedinca i gdje su njegovi izvori – u neponovljivim biološkim oznakama sadržanim u njegovu tijelu ili priznanju koje dobiva od socijalne okoline? Dvojba sadržana u ovom pitanju odražava se u dvjema teorijskim krajnostima. Kognitivistička perspektiva neurobiološki – dakle tjelesno utemeljen – osjećaj sebe i okolnih zbivanja smatra temeljem identitetske nadogradnje smatrajući i ljudski karakter njezinim dijelom te naglašavajući njegovu stabilnost kao moment prepoznatljivosti u mijeni materijalnih determinanti. Kognitivna teorija se na taj način oslanja na empirističke temelje, koji *ideju o čovjeku* tumače ne samo *idejom o mišljenju ili razumnom biću, već i idejom o sukcesivnom tijelu*¹¹, s krajnjim zaključkom kako se supstancija koja je u jednom trenutku sačinjavala osobno sebstvo u nekom drugom može promijeniti, no tako da se pritom ne izmijeni osobni *identitet* (Locke 2007: 325-327). Dvojnu narav ljudskoga identiteta, koja se rastače između bioloških oznaka prepoznatljivosti i potrebe za preuzimanjem društveno prihvaćene i ovjerene *persone*, ističe i Giorgio Agamben (2010), koji krajnje konzekvence povlačenja identitetske prepoznatljivosti iz socijalne sfere u sferu bioloških podataka označava paradigmatom *identiteta bez osobe*. Krajnju točku navedenih promišljanja odnosa identiteta i subjekta/osobe predstavlja Foucaultovo promišljanje decentriranoga subjekta, koji „nije izvor ili središte na koje se netko može osloniti kako bi objasnio događaje, on je nešto oblikovano tim silama.” (prema Culler 2000: 128). Mogućnost postojanja sukcesivne tjelesne supstancije kao sidrišta identitetskoga pozicioniranja spram svijeta Foucault osporava tvrdeći kako ništa u čovjeku – čak ni njegovo tijelo¹² – nije dovoljno stabilno da bi bilo temeljem njegova samoprepoznavanja ili pak razumijevanja drugih ljudi (Foucault 1984: 87). Ovakav stav, koji Foucault pripisuje Nietzscheu, ekstremno je tumačenje podložnosti tijela kontroli

¹¹ Locke (2007: 322) ističe ideju sukcesivnosti ljudskoga tijela kao jedne od oznaka identiteta ističući kako „Onaj tko identitet čovjeka želi smjestiti u bilo što drugo osim u, kao kod drugih živih bića, jedno uspješno ustrojeno tijelo, stvoreno u bilo kojem trenutku koje potom nastavlja postojati kao jedan ustroj života u mnoštvu sukcesivnih čestica materije sjedinjenih s njim, uvidjet će da će mu biti teško jedan embrio, jednogodišnjaka, luđaka i trezvenu osobu razabrati kao istovjetnog čovjeka...”

¹² „We believe, in any event, that the body obeys the exclusive law of physiology and that it escapes the influence of history, but this too is false. The body is molded by a great many distinct regimes; it is broken down by the rhythms of work, rest, and holidays; it is poisoned by food or values, through eating habits or moral laws; it constructs resistances.” (Foucault 1984: 87)

vanjskih sila i utjecaja. Nietzsche naime tvrdi ne samo da je tijelo moguće koristiti i doživljavati na mnoštvo različitih načina te da su želje podložne kulturalnim interpretacijama već da se odgovarajućim tehnikama može promijeniti svaki aspekt ljudskoga tijela, pa prema tome ono ne može služiti kao uporište spoznaje samoga sebe (Dreyfus i Rabinow 1982: 11).

Kamovljeva novela *Brada* sažima ovdje prikazanu teorijsku raspru o utočištima ljudskoga identiteta. Upotrebom jednostavne metonimije – brade – kao obilježja osobnoga identiteta Kamov preispituje mogućnosti i dosege samopoimanja i društvenoga priznanja pojedinca utemeljenoga na promjenjivosti tjelesnih oznaka. Pritom se njegov interes rastvara u dva moguća pravca, od kojih jedan promatra ljudsku ličnost kroz perspektivu individualnog i socijalnog identiteta, a drugi identitetu osobe pristupa kroz opoziciju biološkog i stečenog. Brada tako postaje znakom *tjelesnosti*, a tjelesnost zatim – zbog svoje promjenjivosti – znakom nepouzdanosti kada je o procesu identificiranja riječ, čime se Kamov približava tezi o nemogućnosti pozivanja na tijelo kao uporište samospoznaje. Kamov ovakvu pretpostavku potvrđuje i zaključkom o individualizmima koji „vazda stoje na nečemu, što je izvan njih...” (1956: 345), iz kojega bismo mogli izvesti tezu o identitetu kao isključivo socijalnom konstrukt izraslom iz potrebe za priznanjem. Ipak, samom sviješću o tijelu (tjelesnoj oznaci) kao mogućem motivatoru karakternih i identitetskih mijena Kamov problem samopoimanja vraća u empirističke okvire, potvrđujući tako tezu o nevezanosti mijene supstancije kao temelja sebstva s jedne strane i identitetske nadgradnje s druge. Na taj način Kamov u svojoj noveli preispitujući temelje osobnoga identiteta, povezuje empirističke (i kognitivističke) teze o tijelu kao prvom utočištu identiteta i filozofski pristup (ovdje prikazan kroz Foucaultovu i dijelom Agambenovu perspektivu) koji tjelesnosti oduzima oznake stabilnoga izvora identificiranja (u smislu samopoimanja i socijalnog priznanja), očitujući se tako u onoj niti moderne misli o identitetu koju Culler opisuje kroz spoj pojedinca i proizvedenoga kroz koji jastvo postaje ono što jest svojim pojedinim činovima (2001: 127).

Literatura

- Agamben, Giorgio (2010) *Goloća*, Meandarmedia, Zagreb.
- Agamben, Giorgio (2006) *Homosacer: Suverena moć i goli život*, Arkzin, Zagreb.
- Barresi, John i Martin, Raymond (2004) *Naturalisation of the Soul: Self and Personal Identity in the Eighteenth Century*, Routledge, New York.
- Culler, Jonathan (2001) *Književna teorija: vrlo kratak uvod*, AGM, Zagreb.
- Damasio, Antonio (2005) *Osjećaj zbivanja*, Algoritam, Zagreb.
- Dreyfus, Herbert L. i Rabinow, Paul (1982) *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Fauconnier, Gilles i Turner, Mark (2002) *The Way we Think: Conceptual Blending and Mind's Hidden Complexities*, Basic Books, New York.

- Foucault, Michel (1984) *Nietzsche, Genealogy, History*, u: Michel Foucault (1984) *The Foucault Reader*, ed. Paul Rabinow, Pantheon.
- Locke, John (2007) *Ogled o ljudskom razumu*, Naklada Breza, Zagreb.
- Moskowitz, Gordon B. (2005) *SocialCognition: Understanding Self and Others*, The Guilford Press, New York.
- Pajač, Patrycjusz (2007) *Kategorija raspada u hrvatskoj avangardi*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Peternai, Kristina (2005) *Tvorba identiteta i priroda (autorsko/čitateljskog) subjekta*, u: Kristina Peternai (2005) *Učinci književnosti: Performativna koncepcija pripovjednog teksta*, Disput, Zagreb.
- Polić Kamov, Janko (1956) *Pjesme, novele i lakrdije*, Otokar Keršovani, Rijeka.
- Ricoeur, Paul (1994) *Oneself as Another*, University of Chicago Press, Chicago – London.
- Schechtman, Marya (2007) *The Constitution of Selves*, Cornell University Press, London.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph (1986) *Sistem transcendentalnog idealizma*, Naprijed, Zagreb.
- Van Dijk, Teun (2006) *Ideologija: Multidisciplinarni pristup*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.

SUMMARY

Danijela Marot-Kiš

(IN)STABILITY OF IDENTITY: REPRESENTATIONS OF SELF IN JANKO POLIĆ KAMOV'S SHORT STORY BRADA

The paper focuses on Janko Polić Kamov's short story *The beard* analysed from the standpoint of theory of stability as the basis of personal individuality. Starting from the definition of internal environment as a precursor to the self, the paper seeks to reveal an individual's personality based on its relation to different (mostly external, material) representations of the self. In doing so, it examines the relationship between the material manifestations of personality that can become a temporary identity anchorage, and the internal environment, which acts as a moment of stability in the process of positioning in the world. Cognitive theory of bodily based individual perspective derived from empirical premises of personal identity is associated with personal character whose variability is caused by instabilities of material identity markers. Through this comparison, the paper tries to identify and describe the relationship between fixed and variable factors which is essential for the functioning of the process of personal identity.

Key words: Janko Polić Kamov; personal identity; the self; character; stability